

В. І. БІРЮКОВ

*Володимир Іванович Бірюков, старший викладач
Університету економіки і права «КРОК»*

АНАЛІЗ ДЕЯКИХ ДИСКУСІЙНИХ ПИТАНЬ АКЦІОНЕРНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Важливим фактом, що істотно вплинув на регулювання акціонерних правовідносин стало прийняття Закону «Про акціонерні товариства»¹, який набув чинності 30 квітня 2009 р.

В.І.Бірюков, 2009

Однією з новел, передбачених у цьому нормативному акті, є поділ акціонерних товариств на публічні і приватні, а не на закриті та відкриті, як це було раніше. Стосовно вказаного правила можна сказати, що в даному випадку законодавець адаптував класифікацію акціонерних товариств відповідно до європейської моделі.

Однак, у цьому законі немає чіткої регламентації процедури транс формації закритих і відкритих акціонерних товариств у приватні та публічні. Важливою в цьому питанні є норма, закріплена у ч. 7 Прикінцевих та перехідних положень Закону «Про акціонерні товариства», відповідно до якої, акціонерні товариства звільняються від сплати реєстраційного збору під час реєстрації змін до статуту товариства або статуту в новій редакції у зв'язку з приведенням його у відповідність із зазначеним законом.

Враховуючи те, що вказана норма передбачає внесення змін до статуту чи викладення його в новій редакції, можна говорити, що при зміні типу акціонерного товариства з відкритого чи закритого на публічне чи приватне не відбувається перетворення (зміни організаційно-правової форми) юридичної особи. Такий висновок обумовлений тим, що процедура перетворення юридичної особи передбачає припинення особи, що перетворюється і передання свого майна і всіх прав та обов'язків правонаступнику (ч. 1 ст. 104 ЦК України²).

Відповідно до абзацу 2 ч. 1 ст. 87 Закону України «Про акціонерні товариства», акціонерне товариство може перетворитися лише на інше господарське товариство або виробничий кооператив. Таким чином, зміна з одного типу акціонерного товариства на інше не є перетворенням і не потребує процедури ліквідації товариства.

Такий самий підхід закріплений в абзаці 8 Роз'яснень щодо порядку застосування окремих положень Розділу XVII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про акціонерні товариства»³, відповідно до якого, приведення діяльності відкритого акціонерного товариства та закритого акціонерного товариства у відповідність до вимог Закону України «Про акціонерні товариства» не потребує застосування процедури припинення акціонерного товариства.

Вказана позиція є найбільш оптимальною на шляху впровадження відповідних змін в акціонерні правовідносини. У зв'язку з цим видається, що закріплення на законодавчому рівні зазначеної вище процедури буде сприяти чіткому здійсненню процедури трансформації акціонерних товариств. У зв'язку з цим пропонується доповнити абзац 1 ч. 5 Розділу XVII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про акціонерні товариства» таким реченням: «Приведення статутів та інших внутрішніх документів акціонерних товариств, створених до 30 квітня 2009 р. не потребує застосування процедури припинення акціонерного товариства».

Іншим питанням, пов'язаним з набранням чинності Закону «Про акціонерні товариства», є визначення порядку реалізації акціонерами права на частину майна акціонерного товариства, що ліквідується. Загальне правило, яке стосується усіх господарських товариств закріплене у ч. 1 ст. 21 Закону України «Про господарські товариства»⁴. Відповідно до цієї норми, грошові кошти, що належать товариству, включаючи виручку від розпродажу його майна при ліквідації, після розрахунків по оплаті праці осіб, які працюють на умовах найму та виконання зобов'язань перед бюджетом, банками, власниками облігацій, випущених товариством та іншими кредиторами, розподіляються між учасниками товариства у порядку і на умовах, передбачених цим законом та установчими документами у шестимісячний строк.

Вказана норма передбачає можливість розподілу майна товариства між його учасниками лише після *задоволення усіх інших вимог* (виділено мною - В. Б.), тобто в останню чергу. Крім того, вона встановлює строк, протягом якого можна скористатись з права на отримання майна товариства його учасниками - шість місяців з моменту задоволення вимог інших кредиторів.

Виходячи з аналізу ч. 1 ст. 112 ЦК України - іншої норми, яка визначає загальні положення про порядок ліквідації юридичних осіб, у четверту (останню) чергу задовольняються незабезпечені заставою чи іншим способом вимоги кредиторів товариства, вимоги учасників товариства та інші вимоги. При цьому, відповідно до вказаної норми, вимоги однієї черги задовольняються пропорційно сумі вимог, що належать кожному кредитору цієї черги.

Таким чином, черговість отримання задоволення своїх вимог учасників юридичної особи та кредиторів такої особи, вимоги яких не забезпечені у будь-який спосіб, є однаковою (виділено мною - В. Б).

Ще менший захист кредиторів, які не забезпечили свої вимоги перед товариством, передбачений ст. 89 Закону України «Про акціонерні товариства». Зокрема, відповідно до цієї норми, власники простих акцій товариства отримують задоволення своїх вимог у восьму (передостанню) чергу пропорційно до кількості належних їм акцій. Враховуючи, що до попередніх черг не включені кредитори товариства, які не мають забезпечення своїх вимог, варто віднести вимоги таких кредиторів до останньої (дев'ятої) черги. Таким чином, інтереси акціонерів, відповідно до вказаної норми є більш захищеними у порівнянні зі звичайними кредиторами товариства.

Такий підхід видається не зовсім виправданим, адже розподіл майна товариства між акціонерами передбачає його поділ пропорційно до кількості належних їм акцій. Враховуючи те, що відповідно до абзацу 1 ч. 2. ст. 89 вказаного закону розподіл майна кожної черги здійснюється після повного задоволення вимог кредиторів (акціонерів) попередньої черги, усе майно товариства підлягає поділові між акціонерами. Таким чином, кредитори дев'ятої черги в жодному випадку не зможуть отримати задоволення своїх вимог.

Виходячи з цього, норми вказаного закону, які врегульовують правовідносини, пов'язані з ліквідацією акціонерних товариств, підлягають коригуванню. Перш за все, необхідно закріпити правило, що поділ майна акціонерного товариства між власниками акцій може відбуватись лише після задоволення вимог інших кредиторів товариства. Крім того, після розподілу майна товариства між акціонерами, воно переходить у їх власність, і з цього моменту перестав існувати як майно товариства, що ліквідується. У зв'язку з цим, не можна передбачати кредиторів у черзі, яка буде пізнішою, ніж черга, до якої належать акціонери - власники простих акцій товариства.

Варто зауважити, що норми ч. 1 ст. 89 Закону України «Про акціонерні товариства» і ч. 1 ст. 112 ЦК України, які визначають перші три черги вимог, що підлягають задоволенню, є повністю ідентичними. Так, відповідно до вказаної норми ЦК, у разі ліквідації платоспроможної юридичної особи, вимоги її кредиторів задовольняються у такій черговості:

1) у першу чергу задовольняються вимоги щодо відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, та вимоги кредиторів, забезпечені заставою чи іншим способом;

2) у другу чергу задовольняються вимоги працівників, які пов'язані з трудовими відносинами, вимоги автора про плату за використання результату його інтелектуальної, творчої діяльності;

3) у третю чергу задовольняються вимоги щодо податків, зборів (обов'язкових платежів);

4) у четверту чергу задовольняються всі інші вимоги.

Фактично у ст. 89 Закону «Про акціонерні товариства» вказана черговість доповнена вимогами, які стосуються викупу акцій, виплат за привілейованими акціями і розподілу майна між власниками простих акцій. При чому, задоволення вказаних вимог передбачено у черзі з четвертої по восьму. Тим самим, вказана норма фактично позбавила права на отримання задоволення вимог звичайних кредиторів товариства.

Виходячи з цього, буде доцільним зробити у вказаному законі відсилання до загальних приписів ЦК, які регулюють черговість задоволення вимог кредиторів юридичної особи. Тим більше, що цей закон не визначав жодної специфіки у вказаному питанні. Натомість, у ст. 89 Закону «Про акціонерні товариства» необхідно закріпити норми щодо врегулювання черговості задоволення вимог акціонерів, а також норму про те, що задоволення вимог акціонерів може відбуватись за умови попереднього і повного задоволення вимог кредиторів товариства.

У зв'язку з викладеним, пропонується викласти ч. 1 ст. 89 Закону «Про акціонерні товариства» у такій редакції:

«У разі ліквідації платоспроможного акціонерного товариства вимоги його кредиторів та акціонерів задовольняються у черговості, що визначена Цивільним Кодексом.

Поділ майна товариства, яке залишилось після розрахунків з кредиторами, здійснюється між акціонерами у такій черговості:

у першу чергу - виплати нарахованих, але не виплачених дивідендів за привілейованими акціями;

У другу чергу - виплати за привілейованими акціями, які підлягають викупу відповідно до ст. 68 цього Закону;

у третю чергу - виплати ліквідаційної вартості привілейованих акцій;

у четверту чергу - виплати за простими акціями, які підлягають викупу відповідно до ст. 68 цього Закону;

у п'яту чергу - розподіл майна між акціонерами - власниками простих акцій товариства пропорційно до кількості належних їм акцій».

Вказаний підхід дозволить захистити кредиторів товариства, адже вони мають менше можливостей для захисту своїх прав.

Іншим актуальним питанням залишається питання, пов'язане з наявністю у акціонерів переважного права перед третіми особами на купівлю акцій у акціонера, який має намір їх відчужити. Певний час в Україні вказана проблема не була чітко врегульованою і, як наслідок цього, українські суди неоднозначно застосовували положення чинного законодавства.

Зокрема, одним із показових судових рішень у цьому питанні є ухвала Верховного Суду України від 22 серпня 2001 року у справі за позовом ЗАТ науково-виробничий центр «Борщагівський хіміко-фармацевтичний завод» до С. Г. Разумної та ЗАТ «Фармацевтична фірма «Дарниця» про визнання договору купівлі-продажу акцій недійсним та переведення прав і обов'язків покупця. У своєму рішенні суд визнав, що акціонери ЗАТ є співвласниками майна акціонерного товариства і мають переважне право на купівлю акцій у інших акціонерів.

Слід зазначити, що така позиція зустрічається і в юридичній літературі. Зокрема С.Л.Сергійчук, посилаючись на ст. 362 ЦК України, яка врегульовує відносини щодо переважного права купівлі частки у праві спільної часткової власності, стверджує, що акціонери відкритих акціонерних товариств мають переважне право купівлі акцій у акціонерів такого товариства перед третіми особами⁵.

З наведеними поглядами важко погодитись. За своєю правовою природою акція є окремим об'єктом права власності і між акціонерами товариства не виникає спільної власності. Такий висновок випливає з п. 1 ч. 1 ст. 115 ЦК України та ст. 12 Закону України «Про господарські товариства», відповідно до яких, товариство є власником майна, переданого йому учасниками у власність як вклад до статутного фонду.

Саме такий підхід закріплений в ухвалі Верховного Суду України від 5 грудня 2002 р. за позовом В. В. Винник ЗАТ «Оболонь» до ряду фізичних осіб та ЗАТ «Інвестиційна компанія «Керамет Інвест» про визнання договорів купівлі-продажу акцій частково недійсними та переведення прав та обов'язків покупця акцій. У своєму рішенні суд визнає, що згідно з чинним законодавством, власником майна ЗАТ є саме товариство, а акціонери - лише власники акцій, а не співвласники майна товариства, тому на спірні правовідносини не можуть бути поширені вимоги про привілейоване право купівлі частки у спільній власності⁶.

Остаточну крапку у згаданому вище спорі поставив Конституційний Суд України своїм рішенням у справі за конституційним зверненням закритого акціонерного товариства «Оболонь» та громадянина В. В. Винника про офіційне тлумачення положень ч. 2 ст. 28 Закону України «Про господарські товариства», п. 1, абзацу 1, п. 5 ст. 4 Закону України «Про власність» (справа про права акціонерів ЗАТ), від 11.05.2005 року⁷. У цьому рішенні судом встановлено, що Закон «Про господарські товариства» не виключає і не виключав можливості передбачати в установчих документах закритого акціонерного товариства переважного права акціонерів товариства на придбання акцій, що відчужуються іншими акціонерами товариства. В результаті, суд захистив права акціонерів ЗАТ «Оболонь», які мали переважні права перед третіми особами щодо придбання акцій у інших акціонерів товариства. Таким чином, Конституційний суд закріпив значення корпоративних норм, які передбачені у статутах господарських товариств.

Необхідно зазначити, що з набранням законної сили ГК України, питання можливості встановлення обмежень щодо процедури відчуження акцій ЗАТ стало більш врегульованим. Так, у ч. 3 ст. 81 ГК України передбачалось, що акціонери ЗАТ мають переважне право на придбання акцій, які продаються іншими акціонерами товариства. При чому, однією з важливих відмінностей у правовому статусі акціонерів закритих товариств є саме наявність у них переважного права на придбання акцій у інших акціонерів перед третіми особами.

Новий етап законодавчого врегулювання зазначених правовідносин пов'язаний з введенням у дію Закону України «Про акціонерні товариства». Відповідно до пп. 2 ч. 3 Розділу XVII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про акціонерні товариства», з набранням чинності цього закону (30 квітня 2009 р.) втрачає чинність ст. 81 ГК України, яка передбачала право переважної купівлі акцій закритих акціонерних товариств.

На підставі аналізу вказаної ситуації, можна дійти висновку, що з набранням чинності Закону України «Про акціонерні товариства» переважне право на придбання акцій у інших акціонерів закритих акціонерних товариств будуть мати акціонери тих ЗАТ, у статутах яких закріплене це переважне право. Легітимність відповідних норм статутів ЗАТ впливає з вказаного вище рішення Конституційного Суду України по справі про права акціонерів ЗАТ, від 11.05.2005 р.

При цьому необхідно враховувати, що відповідно до ч. 5 Прикінцевих та перехідних положень Закону України «Про акціонерні товариства» існування закритих і відкритих акціонерних товариств можливе лише до 30 квітня 2011 р. Таким чином, про переважне право на придбання акцій, які відчужуються іншими акціонерами в акціонерів ЗАТ можна говорити лише на час існування таких товариств, а саме до 30 квітня 2011 р. чи до моменту їх трансформації у приватні товариства.

Слід зазначити, що Закон «Про акціонерні товариства» досить чітко регулює правовідносини щодо наявності й реалізації переважного права на придбання акцій. Відповідно до ч. 2 ст. 7 цього закону, статутом приватного акціонерного товариства може бути передбачено переважне право його акціонерів та самого товариства на придбання акцій цього товариства, що пропонуються їх власником до продажу третій особі. Таким чином, на відміну від ст. 81 ГК України, яка надавала переважне право лише для акціонерів товариства, вказана вище норма передбачає таке право і для самого товариства.

Іншою істотною відмінністю між вказаними нормами, є те, що приписи ГК України в імперативному порядку встановлювали зазначене переважне право, а відповідно до ст. 7 Закону України «Про акціонерні товариства» таке право виникає в акціонерів, якщо воно закріплене у статуті акціонерного товариства.

Виходячи з викладеного, можна говорити про те, що ст. 7 Закону України «Про акціонерні товариства» містить загальне правило, згідно з яким акціонери, як і саме акціонерне товариство, не мають переважного права на придбання акцій у інших акціонерів. Однак, в силу диспозитивного характеру вказаної норми, інше правило може бути закріплене у статуті товариства. Такий підхід цілком узгоджується з принципами цивільного права і дозволяє захищати корпоративні права як акціонерів акціонерного товариства, так і самого товариства.

Підсумовуючи можна сказати, що з набранням чинності Законом України «Про акціонерні товариства», питання пов'язані з відчуженням акціонерами належних їм акцій приватних акціонерних товариств стали врегульовані на належному рівні.

¹ Закон України «Про акціонерні товариства» від 17 вересня 2008 № 514-VI // Офіційний вісник України від 03.11.2008 - 2008 р., № 81, С. 7, Ст. 2727.

² Цивільний кодекс України // Офіційний вісник України від 28.03.2003 - 2003 р., № 11, С. 7, Ст. 461.

³ Роз'яснення № 3 від 17.02.2009 р. Щодо порядку застосування окремих положень Розділу XVII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про акціонерні товариства» у зв'язку з набранням ним чинності», Затверджені рішенням Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 17 лютого 2009 року № 237 // Інформаційно-пошукова правова система «Нормативні акти України».

⁴ Закон України «Про господарські товариства» від 19 вересня 1991 р. № 1576-ХІІ // ВВРУ. - 1991.-№49. - Ст. 682.

⁵ Сергійчук С. Л. Правове регулювання чинними ЦК і ГК купівлі-продажу акцій ВАТ // Реалізація чинних Цивільного та господарського кодексів України: проблеми та перспективи: 36. наук. праць (за матеріалами науково-практичної конференції, м. Київ, 24 листопада 2005 р.) / Редкол: О. Д. Крупчан та ін.. - К.: НДІ приватного права і підприємництва АПрН України, 2006. - С. 251-254.

⁶ Коров'яковська Н. С. Чи обмежений продаж акцій акціонерами ЗАТ?// Юридична газета № 2 від 06 серпня 2003 р.

⁷ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням закритого акціонерного товариства «Оболонь» та громадянина Винника Віктора Володимировича про офіційне тлумачення положень частини другої статті 28 Закону України «Про господарські товариства», пункту 1, абзацу першого пункту 5 статті 4 Закону України «Про власність» № 4-рп/2005 // Офіційний вісник України від 10.06.2005 - 2005 р., № 21, С. 19, Ст. 1135.

Отримано 19.03.2009

Резюме

В статті розглядаються дискусійні питання акціонерних правоотношень, що виникають в зв'язі з вступленням в силу Закону «Об акціонерних обществах». В частині предмету аналізу являється порядок трансформації акціонерних обществ з закритих і закритих в частні і публічні. Також досліджуються проблеми, пов'язані з реалізацією акціонерами права на переважне придбання акцій у інших акціонерів і порядок реалізації акціонерами права на отримання частини майна товариства при його ліквідації. В результаті аналізу вказаних правоотношень автором дається ряд пропозицій по удосконаленню діючого законодавства.

Summary

The article deals with the legal relations between shareholders which appear due to coming into force On joint-stock companies law. The main issue is the conditions of transformation of closed and open joint-stock companies into private and public joint-stock companies. The exercise of stockholders' authorities is also being investigated. The author's survey results in a number of offers concerning the improvement of current legislation.